

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ETTİRGENLİK

Caner KERİMOĞLU*

ÖZET

Ettirgenlik gramerlerimizde genellikle morfoloji esas alınarak incelenmektedir. Oysa bazı fiillerin ettirgen biçimleri morfolojik araçlarla yapılamamaktadır. Bazı fiillerse anlamlarına göre farklı ettirgen biçimlere sahiptir. Dolayısıyla bu kategorinin yalnızca morfolojik bir kategori olduğu tartışmalıdır. Türkçede morfoloji dışındaki ettirgenlik olanakları da incelenmelidir. Bu çalışmada ettirgenliğin leksikolojik ve sentaktik öğelerle de karşılanabileceği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçede ettirgenlik, sözlüksel ettirgenlik, sentaktik ettirgenlik.

THE CAUSATIVENESS IN TURKEY TURKISH

ABSTRACT

The category of causativeness is generally studied as a morphological category in Turkey grammar writing. However, the causative forms of some verbs cannot be expressed by morphological elements. In addition to this, some verbs have different causative forms according to their meanings. For these reasons, it is controversial that this category is only a morphological category. Other causativeness expressions in Turkish also should be studied. In this article, it is emphasized that the causativeness can be also expressed by lexicological and syntactic elements.

Key Words: Causativeness, lexicological causativeness, syntactic causativeness.

*Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, canerkerimoglu@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Giriş

Fiillerle ilgili bir kategori olarak gramerlerde genellikle çatı kavramı içerisinde değerlendirilen ettirgenlik, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde “*Fiilin, belirtilen oluş ve kılışın başka bir nesneye aktarıldığını gösteren, geçişsiz fiilleri geçişli fiile dönüştüren, geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösteren çift geçişli fiiller kuran -Ar-, -(I)r- / -(U)r-, -Dir- / -DUR-, -(I)t- / -(U)t- eklerinden biriyle veya ikisinin üst üste getirilmesiyle oluşturulan fiil çatısı*” şeklinde tanımlanmıştır (Korkmaz 2007 : 89-90). İncelediğimiz diğer terim sözlüklerinde de benzer tanımlar yapılmıştır (Vardar 2002 : 96; Topaloğlu 1989 : 69-70; Hatipoğlu 1972 : 41).

Bugüne kadar Türkiye Türkçesinde ettirgenlikle ilgili olarak pek çok çalışma yapılmasına rağmen hâlâ cevap bekleyen sorular bulunmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak ettirgenliğin Türkiye Türkçesiyle ilgili yayınlardaki işlenişini ele alınacaktır. Ardından ettirgenlikle ilgili birkaç soru çerçevesinde bu kategorinin tanımı ve ifade şekilleri tartışılacaktır.

Türkiye Türkçesiyle ilgili yayınlarda ettirgenliğin işlenişini

Ettirgenliğin Türkiye Türkçesiyle ilgili eserlerde ele alınışında dikkat çeken ilk nokta, konunun “özne-yüklem” ilişkisi bakımından “çatı” kavramı içerisinde değerlendirilmesidir. Bu kategorinin “iş başkasına yaptırmak” gibi bir işlev için kullanıldığı sıklıkla ifade edilir. Ettirgenliğin öne çıkarılan ikinci işlevi, “geçişsiz fiilleri geçişli yapmak”tır. Bu ikinci işlev, farklı görüşlerin doğmasına neden olmuştur. Ettirgenlik-oldurganlık ayrımı bu işlevin farklı yorumlanmasına dayanmaktadır. Geçişsiz fiillerin geçişli yapılmasıyla ortaya çıkan fiillerin “oldurgan” fiiller olduğu ve bu fiillerin ettirgen fiillerden farklı incelenmesi gerektiği görüşü, Türkiye dilciliğinde tartışmalara yol açar (Yücel 1999 : 179-180). O. Adalı (2004 : 57), T. Banguoğlu (1998 : 417-419), K. Bilgegil (1984 : 279), F. Bozkurt (2004 : 203-204), N. Demir - E. Yılmaz (2003 : 178-179), T. Demir (2006 : 3640-371), H. Ediskun (1999 : 221-222), T. N. Gencan (2001 : 53-96), S. Güneş (2003 : 213-214), M. Hengirmen (2005 : 205-207) ve T. Kahraman (2005 : 106) oldurganlık ve ettirgenliği birbirinden ayırarak incelemişlerdir. Ettirgen fiillerde işi yapan başka bir ögenin, aracının bulunduğu; oysa oldurgan fiillerde böyle bir aracının bulunmadığı, öznenin doğrudan fiili gerçekleştirdiği görüşü bu ayrımın nedeni olarak ifade edilmektedir.

Oldurganlığın ettirgenlikten farklı bir kategori olmadığını düşünen ve eserlerinde yalnızca ettirgenliğe yer veren dilciler de vardır (Atabay vd. 2003 : 194; Eker 2003 : 288-292; Koç 1996 : 336-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

337; Korkmaz 2003: 555-556). M. Ergin'se "fiilden fiil yapan ekler" bölümünde, ettirgen ve oldurganlık başlıklarını kullanmadan, eklerin işlevleri üzerinde durarak konuyu ele alır (Ergin 1993 : 199-203).

Çalışmaların hemen hepsinde ettirgenlik bildiren ifade aracı olarak yalnızca eklerden söz edilmiştir. Üzerinde durulan ekler; -Ar, -Dir-, -r-, -t- 'dir. Az kullanıldığı belirtilen -zir-, -DAr-, değerlendirilen diğer eklerdir. Bu eklerin üst üste kullanımları, bir fiilin iki farklı çatı özelliği göstermesi ve çatı kavramının öğretimi konusu da dilcilerin dikkatini çekmiş, incelemelere konu olmuştur (König 1983; Gülsevin 1999; Börekçi : 2004; Yılmaz 2007).

Ettirgenliğin ekler dışındaki ifade olanaklarını ele alan ya da bu olanakların da incelenmesi gerektiğini ifade eden Ö. Demircan (2003 : 17-34), S. Eker (2003 : 288) ve N. E. Uzun (2004 : 208), konuyu dilbilimsel verilerle yeniden yorumlamışlardır.

Ettirgenliğin, işlev ve ifade olanakları bakımından yayınlardaki görünüşünü bu şekilde kısaca özetledikten sonra özellikle ettirgenlik-oldurganlık tartışmalarında dikkat çeken bir nokta üzerinde durmak istiyoruz.

Bilindiği üzere bir dil ögesinin işlevi belirlenirken yapılması gereken ilk iş, o ögenin bir dizi içindeki varlığı ve yokluğunu karşılaştırmaktır. Bunun için de eski ve yeni diziler arasındaki tek farklı öge, işlevi değerlendirilmek istenen öge olmalıdır. İşlevselcilik olarak da adlandırılan Prag Dilbilim Okulu'nun (R. Jakobson öncülüğünde) özellikle sesbirimleri belirlemek için kullandığı, dil incelemelerinde de çok sık başvurulan ve ikili karşıtlar (*binary pairs/binary oppositions*) adıyla bilinen bir kavram çerçevesinde ele alınan bu yöntem, gramerlerimizde özellikle ettirgenlik-oldurganlık tartışmalarında yanlış uygulanmıştır:

1. a. Ali süt içti. b. Ali (Ahmet'e) süt içirdi. c. (Ahmet) Ali'ye süt içirdi.

2. a. Ayşe uyumuş. b. Ayşe (Fatma'yı) uyutmuş. c. (Fatma) Ayşe'yi uyutmuş.

Her iki dizide 1.a. ve 2.a.'daki cümlelerin ettirgen şekilleri 1.b. ve 2.b.'deki cümlelerdir. Eserlerde özellikle oldurganlık ile ilgili örnek verirken 1.c. ve 2.c.'deki biçimlere göre değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Ayrıca ettirgen fiilli cümlelerde fiilin eksiz şekli (iç-) düşünülüp "işin başkasına yaptırıldığı" ifade edilirken oldurgan fiilli cümlelerde fiilin ekli biçimi (uyut-) göz önünde bulundurularak "İş bizzat özne tarafından yapılmaktadır." ifadesi kullanılmaktadır. Karşılaştırma yaparken her iki ögeyi de eşit değerlendirmek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

gerekmektedir. 1.a'da içme işini yapan Ali'yken, 1.b'de içme işini Ahmet yapmaktadır. 2.a'da uyuyan Ayşe'yken, 2.b'de uyuyan Fatma'dır. Fiil köklerinin (iç-, uyu-) bildirdiği işin öznesi, iki cümlede de değişmiştir. Her iki fiilde ekin işlevinin belirlenmesi için "içir-" ve "uyut-" biçimlerinin karşılaştırılması gerekmektedir. 1. dizide, fiil kökünü (iç-) düşünerek işe bir aracının dahil edildiğini savunurken 2. dizide fiil gövdesini (uyut-) dikkate alarak bir aracının bulunmadığını ifade etmek, işlevin belirlenmesinde yanlış sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yayınlarda karşımıza çıkan ettirgenlik-oldurganlık tartışmasında bu yöntem yanlışlığının da payı büyüktür.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde ettirgenlik kategorisiyle ilgili sorular tartışılacak, bu sorulara işlev esas alınarak cevap verilmeye çalışılacaktır.

Ettirgenlik, dilde hangi işlevin adıdır?

Bu sorunun cevabı için ettirgenlik bildirdiği söylenegelen bir ek yardımıyla şu örnekleri inceleyelim:

3.a. Ali öldü.

3.b. Ayşe kitabı aldı.

4.a. Ali Veli'yi öldürdü. 4.b. Ayşe kitabı Ahmet'e aldırdı.

Biri geçişli (al-) diğeri geçişsiz (öl-) olan iki fiile de aynı ek getirilmiştir. Fiiller geçişlilik bakımından farklı olsa da ekin her iki cümleye katkısı fiil kökünün bildirdiği yapma-olmayı başka bir özneye aktarmaktır. Her iki cümlede de özneler değişmemiştir ancak fiil kökünde (öl-, al-) bildirilen yapma (Ahmet) ve olma (Veli) başka tümleyicilere aktarılmıştır. Gramerlerde oldurganlığı ettirgenlikten ayırmak için ifade edilen "Ettirgen fiilde iş başkasına yaptırılır, oldurgan fiilde işi yapan yine öznedir." düşüncesinin doğruluğu tartışmalıdır. Çünkü oldurgan denen fiilde de bir "aracı" vardır. "Veli'yi öldüren" Ali'dir. İş yapan yani özne Ali'dir. Ancak ettirgenlik ekinin işlevini görebilmek için fiilin ekli (öl-dür-) ve eklessiz (öl-) şekillerini karşılaştırmak gerekmektedir. 3.a.'da Ali, fiil kökünün bildirdiği oluştaki kişidir. 4.a.'da fiilin ek almasıyla "ölmek" fiili başkasına (Veli) aktarılmıştır. Aynı durum, geçişli fiilde de karşımıza çıkmaktadır. 3.b.'de "alma" işini yapan Ayşe'yken 4.b.'de bu iş, Ahmet'e yaptırılmıştır.

Geçişli fiillerle geçişsiz fiillerin ettirgenlik kategorisi içerisinde birbirlerinden ayrılmalarını gerektiren önemli bir işlev farkının olmadığı görülmektedir. Ancak bu iki fiil türünün iş ve oluşu başkasına aktarma (yaptırma-oldurma) sürecinde araçların cümleye dahil edilişi farklılık göstermektedir. Geçişsiz fiillerin aracısı, "nesne"

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

olurken geçişli fiillerin aracı, +(y)A ekli bir tümleyici olmaktadır. Bu durum, geçişli fiillerin iki nesne (*Ali kitabı Ahmet'i aldırđı.) alamamasıyla açıklanabilir.

Ettirgenlik, bir anlamda yapma ve olmalara “neden, aracı” dahil eden bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatıyı “özne-yüklem” ilişkisi olarak değerlendirirsek bu kategorinin öznenin önceki fiille ilişkisini değiştiren bir işlev için kullanıldığđı, cümleye yeni bir öğeyi dahil etmesi bakımından çatı içerisinde incelenen diğer kategorilerden (edilgen, işteş vb) ayrıldığđı görölmektedir.

Ettirgenlik, yalnızca morfolojik bir kategori midir?

Bu sorunun cevabı, gramerlerin çoğuna göre “evet”tir. Ettirgenlik üzerinde durulurken ele alınan ilk konulardan biri eklerdir. Peki gerçekten de ettirgenlik eklerle sınırlı mıdır? Eklerle bütün fiillerin ettirgenliğini yapmak mümkün müdür?

Bu soruların cevapları ettirgenliğin yalnızca morfolojik bir kategori olup olmadığđını bize gösterecek cevaplar olacaktır. M. Ergin “*Faktitif ekleri geçişli, geçişsiz bütün fiillere getirilir.*” demektedir (Ergin 1993: 199). Ancak bazı fiillerin ettirgenliği farklı özellikler göstermektedir. Ettirgenliği eklerle yapılamayan fiiller, O. N. Tuna tarafından ele alınmıştır. Yazar, “ettirgen şekillerle aynı kökten gelmeyen veya geldikleri anlaşılmayan fiiller” başlığı altında şunları sayar: “ay- / uyar-, gel- / getir-, gir- / sok-, git-(1)/ gönder-, gör-(1) / göster-, götür- / (ile, birlikte) gönder-, görün-, gözük- / (kendini) göster-, kal-/ bırak-, koy-, alı koy-” (Tuna 1986 : 413). Göröldüęü üzere bazı fiiller eklerle ettirgen yapılamamaktadır. Bir fiilin ettirgen şekli, başka bir fiil olabilmektedir. Ayrıca ettirgenliğin yalnızca morfolojik bir kategori olmadığđını gösteren bir başka durum daha vardır. Yukarıdaki fiillerin ikisi, “anlamlarına” göre farklı ettirgen şekillere sahiptir. “Git-” fiilinin “bir yerden başka bir yere geçmek, hareket etmek” anlamındayken ettirgen şekli “gönder-“ olmaktadır. Ancak “(Bir şey) yok olmak, gözden kaybolmak” anlamındayken ettirgen şekli “gider-“ olmaktadır. “Gör-” fiilinin “Gözler vasıtası ile bir şeyi tesbit ve onun mekândaki durumuyla varlığını idrâk etmek” anlamındayken ettirgenliği “göster-“dir. Ancak fiil, “iş yapmak, çalışmak” anlamındayken “gördür-” olarak ettirgen yapılmaktadır. Anlamın tek belirleyici olduğu elbette ifade edilemez. Öyle olsaydı diğer fiillerin farklı anlamları için farklı ekler kullanılması gerekirdi. Ancak iki fiil dahi olsa anlama göre farklı ettirgen şekillerin ortaya çıkması önemlidir.

Bu örnekler de göstermektedir ki ettirgenlikte anlam göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Ettirgenliği yalnızca morfolojik

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

kategori olarak değerlendirmek doğru değildir. Yalnızca morfolojik kategori olsaydı bir fiilin anlamına göre iki farklı ettirgen şekli olamazdı. Ayrıca ettirgenlik eki denen her ekte ettirgenlik işlevi, yani işi ve oluşu başka bir özneye aktarma işlevi yoktur; bunun yerine pekiştirme işlevi vardır: Sal-dır- (*Ona kimin saldırdığını biliyorum*), koş-tur- (*Ahmet kendi işi için koşturdu bütün gün*) vb.

Eklerin, Türkiye Türkçesindeki ettirgenliği açıklamakta yetersiz kaldığını gösteren bir grup fiil daha vardır. Eş zamanlı bir bakış açısıyla açıklanamayacak olan şu fiillerin ettirgenliği, O. N. Tuna tarafından “Değişmelikler” adı altında incelenir: *kalk-* / *kaldır-*, *kurtul-* / *kurtar-*, *aldan-* / *aldat-*, *öğren-* / *öğret-* vb...(Tuna 1986 : 413). Bu fiilleri eklerle ettirgen yapılmış fiiller olarak değerlendirmek için art zamanlı bir açıklama gerekmektedir ki bu da bugünün gramerini yazarken özellikle öğretim boyutunda, önemli sorunlara yol açmaktadır.

Gramerlerde üzerinde durulmayan bir diğer konu da birleşik fiillerin ettirgenliğidir. Özellikle *hasta ol-*, *mahvol-* vb. fiillerin ettirgen yapıp yapılamayacağı işlenmemiştir. Acaba bu fiiller, ettirgen şekli olmayan fiiller midir? Eğer öyleyse neden ettirgen şekilleri yoktur ve dilde bazı fiillerin ettirgenliğinin yapılamaması nasıl açıklanmalıdır?

Gramerlerimizde ettirgenliğin morfoloji esas alınarak işlenmesi, bazı konuların kapsam dışı kalmasına neden olmaktadır. Eklerin, söz konusu, *hasta ol-*, *mahvol-* fiillerinde yetersiz kaldığı ortadadır. Ettirgenliği morfolojik araçlar dışında ifade etmek mümkün olmalıdır. Dil sonuç olarak işlev temelli bir olgudur ve işlevi esas olarak bazı açıklamalar yapmak mümkündür.

Ettirgenlik, başka hangi yollarla ifade edilmektedir?

Ettirgenliğin yalnızca morfolojik kategori olmadığı, leksikolojik hatta sentaktik öğelerle de karşılanabildiği genel dilbilim çalışmalarında sıklıkla ifade edilmektedir (Lyons 1983: 345; Bolinger vd. 1981: 98-99; Robins 1980: 209; Bussmann 1996: 68-69). B. Comrie evrenselliklerle ilgili ünlü eserinde dünya dillerinde ettirgenliğin farklı ifade şekillerini ele alır. Yazar, üç tip ettirgenlik olduğunu ifade eder:

1. Morfolojik (sentetik) ettirgenlik: *öl-* > *öl-dür-*
2. Leksikolojik ettirgenlik: *to die* “ölmek” > *to kill* “öldürmek”
3. Sentaktik (analitik) ettirgenlik: *to die* > *to cause to die* “ölüme neden olmak” (Comrie 205: 209-231)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Ettirgenlik kategorisinin hangi işlevi yerine getirdiğini belirledikten sonra, bu işlevi dilde hangi birimlerin karşıladığını tespit ederek yapılacak bir sınıflandırmada Türkçe için de farklı ettirgenlik biçimlerini bulmak mümkün olabilecektir.

Yukarıda da tartışıldığı üzere ettirgenlik, “fiilin gerçekleşmesine aracılık eden, neden olan” bir başka aktörün cümleye dahil edilmesi üzerine kurulu bir kategoridir. Ettirgen bir fiille kurulmuş cümlelerde bir tür neden-sonuç ilişkisi vardır. Türkçede bu işlev için kullanılan şekilleri belirlemek amacıyla, Comrie'nin yukarıdaki sınıflamasını da göz önünde bulundurarak birkaç örnek üzerinde durmak istiyoruz.

Eklemeli bir dil olan Türkçede en sık kullanılan ettirgenlik biçiminin morfolojik ettirgenlik olması doğaldır. Comrie'nin sınıflamasının ilk iki şikkıyla ilgili olarak Türkçeden şu örnekler verilebilir:

1. Morfolojik ettirgenlik : “Ahmet *düştü* > Ahmet (kitabı) *düşürdü*.”

2. Leksikolojik ettirgenlik : “Ahmet içeri *girdi* > Ahmet (kardeşini) içeri *soktu*.” Ettirgen şekli köke doğrudan getirilen bir ekle yapılamayan, başka bir sözlük ögesi yardımıyla ettirgen yapılan fiiller bu başlık altında değerlendirilmektedir. O. N. Tuna'nın çalışmasında iki başlık altında ele aldığı şu fiiller leksikolojik ettirgenliğe örnektir:

a. Ettirgen şekillerle aynı kökten gelmeyen veya geldikleri anlaşılamayan fiiller :

ay- / uyar- , gel- / getir-, gir- / sok-, git- (1) / gönder-, gör- (1) / göster-, götür- / (ile, birlikte) gönder-, görün-, gözü- / (kendini) göster-, kal- / bırak-, koy-, alı koy-

b. Değişmelikler :

k > dir : kalk- / kaldır-;

n > k : yan- / yak-;

n > r : uyan- (2) / uyar-;

ul > ar : kurtul- / kurtar-;

n > t : aldan- / aldat-, arın- / arıt-, avun- / avut-, aydınlan- / aydınlat-, çıplan- / çıplat-, depren- / depret-, diren- / diret-, donan- / donat-, ılın- / ılıt-, ısın- (1) / ısıt-, ıslan- / ıslat-, incin- / incit-, kirlen- / kirlet-, körülen- / körlet-, kuşan- / kuşat-, öğren- / öğret-, tüken- / tüket-, ufan- / ufat-, yıpran- / yıprat- ;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

ş > t : ılış- / ılıt-, körleş- / körlet-, pekiş- / pekit- (Tuna 1986 : 412-413).

b.'deki fiillerin etimolojik olarak aynı kökten geldiği söylenebilir. Ancak Türkiye Türkçesinde bu köklerin kullanımı olmadığı için (örn. *öğre-, *alda- vb) söz konusu ettirgen şekilleri morfolojik ettirgenlik içerisinde değerlendirmek mümkün değildir.

Yukarıda değinilen, eklerle ettirgen yapılamayan birleşik fiiller de bu bölümde değerlendirilmelidir. Çünkü “*hasta ol-, mahvol-vb*” fiillerin başka bir ögeyi cümleye dahil edebilmeleri için yardımcı fiillerinin değişmesi, yani başka bir sözlük ögesinin kullanılması gerekmektedir:

5.a. Fatma mahvoldu

5.b. Ali aldandı.

6.a. Fatma (Ayşe'yi) mahvetti.

6.b. Ali (Ahmet'i) aldattı.

Leksikolojik ettirgenliğin en güzel örneklerinden biri olan 5.b. ve 6.b.'deki cümleler 5.a. ve 6.a.'daki cümlelere ettirgenlik bakımından çok benzemektedir. 6.a. ve 6.b.'de de olaya katılan ikinci kişiler (Ahmet-Ayşe) 5.a ve 5.b.'deki fiillerin farklı sözlük ögeleriyle ettirgen yapılmasıyla cümleye dahil edilmişlerdir. Her iki fiilin (*mahvol-, aldan-*) ettirgen karşılığı başka bir sözlük ögesidir. (*mahvet-, aldat- vb*)

3. Sentaktik ettirgenlik: Morfolojik araçların yeterli olmadığı durumlarda devreye leksikolojik araçlar girmektedir. Ancak sentaktik ettirgenlik gramerciliğimizde hemen hemen hiç işlenmediği için örnek verirken tereddütler yaşanmaktadır. Son yıllarda çatıyla ilgili çalışmalarda sentaktik ettirgenliğin bazı fiiller yardımıyla kurulduğu ifade edilmektedir. Bu fiiller *sağla-* ve *neden ol-* fiilleridir (Demircan 2003 : 17-34; Uzun 2004 : 208). Buna göre fiilin ettirgen olmadan önce bildirdiği iş ve oluşu üzerine alacak bir ögeyi işe dahil etmek için cümle isim-fiiller yardımıyla isimleştirildikten sonra bu fiillere bağlanır:

Ali öldü. > Ali (Ahmet)'in ölmesin(+ i / + e) sağladı / neden oldu. Sentaktik ettirgenlikte durumun algılanma biçimine göre farklı fiiller seçilebilmektedir. Konuşucu için olumlu durumlarda *sağla-*, olumsuz durumlarda *neden ol-, sebep ol-, yol aç-* vb. fiiller kullanılır. Aynı cümlenin morfolojik ettirgenliği “Ali (Ahmet)i öldürdü.” biçiminde olacaktır. Her iki şekilde de fiilin ettirgen olmadan önce bildirdiği oluşu (öl-) ikinci bir kişi (Ahmet) üzerine almıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Sentaksın çatı kategorisindeki önemi dikkatle ele alınmalıdır. Sadece ettirgenlik için değil, diğer kategorilerde de sentaks bazı farklı imkânlar sağlamaktadır. Gramerlerimizde yalnızca biçime bakılarak edilgen kabul edilen “Ahmet Ali tarafından öldürüldü.” cümlesinde sentaktik bir öğeyle (Ali tarafından) “iş yapan” cümleye dahil edilmektedir. Morfolojik olarak “edilgen” yapılmış fiil, sentaktik bir yolla “faili belli” bir fiile dönüştürülmüştür. Bu tip cümlelerdeki fiillerin edilgenliği de tartışılmalı bir hale gelmektedir. “Nedeniyle, aracılığıyla” gibi öğeler yardımıyla bir tür ettirgenlik işlevi gören buna benzer yapılar da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu öğeler yukarıda üzerinde durulan “iş ve oluşu başka kişilere aktarma” işlevi için kullanılmaktadır.

Sonuç

Gramer geleneğimizde yerleşmiş olan “morfolojik ettirgenlik” anlayışı açıklamakta güçlük çekilen zorluklar yaratmaktadır. Bu anlayış, tek bir doğruyu esas alarak ettirgenliği değerlendirmektedir. Buna göre Türkçe için, ekler dışında başka bir ettirgenlik ifadesi yoktur. Dünya dilciliğindeki dış yapı-iç yapı tartışmasına girmeden yapılacak iş, dilin işlevsel bir olgu olduğunu unutmadan, her iki öğeyi de (iç yapı-dış yapı) işlevlere göre sınıflandırmaktır. Aksi taktirde bir taraf hep eksik kalacaktır.

Gramer yazıcılığımızda yerleşmiş olan morfolojik temelli ettirgenlik kategorisi yanında -belki onu da kapsayan- başka bir kategoriye ihtiyaç vardır. Bu üst kategori için başka bir isim de kullanılabilir (Nedenlilik kategorisi vb.). Fiilin gerçekleşmesine katkıda bulunan başka bir öğeyi cümleye dahil etmek için kullanılan dildeki tüm biçimleri ele alacak ve “neden-sonuç” ilişkisini temel kabul edecek olan bu kategori, tartışılan konuların aydınlatılmasında yararlı olacaktır. Ettirgenlik bu bakımdan yeniden değerlendirilmelidir.

Bahsettiğimiz bu işlev için Türkçede kullanılan ifade olanaklarını birer örnek vererek şu şekilde sıralıyoruz:

1. Morfolojik ettirgenlik (-zir-, -It-, -Ar-, -Ir-, -t-, -Dir- ekleriyle) : *öl-* > *öl-dür-*
2. Leksikolojik ettirgenlik :
 - a. Tamamen farklı fiillerle : *gir-* > *sok-*
 - b. Türkiye Türkçesi için farklı sözlük öğeleri haline gelmiş fiillerle : *öğren-* > *öğret-*
 - c. Birleşik fiillerle: *kaybol-* > *kaybet-*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

3. Sentaktik ettirgenlik :

a. “Sağla-, neden ol-” fiilleri ile: *Ali Veli'nin ölmesine neden oldu. / ölmesini sağladı.*

b. “Aracılığıyla, tarafından vb” kelimeler ile : *Veli Ali tarafından öldürüldü.*

KAYNAKÇA

- ADALI, Oya, (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yay.
- ATABAY, N.- Özel, S. - Kutluk, İ (2003). *Sözcük Türleri*. İstanbul: Papatya Yay.
- BANGUOĞLU, Tahsin, (1998). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- BİLGEGİL, Kaya, (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergah Yay.
- BOLİNGER, D. - Sears, D. (1981). *Aspects of Language*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- BOZKURT, Fuat , (2004). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yay.
- BÖREKÇİ, Muhsine, (2004). “Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı”. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. Ankara. TDK Yay.: 487-500.
- BUSSMANN, Hadumod, (1996). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Çev. G. Trauth-K. Kazzazi. London-New York: Routledge.
- COMRIE, Bernard, (2005). *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*. Çev. İ. Ulutaş. İstanbul: Hece Yay.
- DEMİR, Nurettin, - Yılmaz, Emine (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- DEMİR, Tufan, (2006). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Kurmay Yay.
- DEMİRCAN, Ömer, (2003). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yay.
- EDİSKUN, Haydar, (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yay.
- EKER, Süer , (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- ERGİN, Muharrem, (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- GENCAN, Tahir Nejat, (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yay.
- GÜLENSOY, Tuncer, (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- GÜLSEVİN, Gürer, (1999). “Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler”. *Türk Gramerinin Sorunları II*. Ankara : TDK Yay. : 203-223
- GÜNEŞ, Sezai, (2003). *Türk Dili Bilgisi*, İzmir.
- HATİPOĞLU, Vecihe, (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- HENGİRMEN, Mehmet, (2005). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yay.
- KAHRAMAN, Tahir, (2005). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi*. Ankara.
- KOÇ, Nurettin, (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılap Yay.
- KORKMAZ, Zeynep, (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep, (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- KÖNİĞ, Güray, (1983). “Türkçede Çatı”. *H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı 1983)*: 111-126.
- LYONS, John, (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*. Çev. A. Kocaman. Ankara: TDK Yay.
- ROBINS, R. H. (1980). *General Linguistics*. London-New York: Longman.
- TOPLAOĞLU, Ahmet, (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- TUNA, Osman Nedim, (1986). “Türkçede Transitive – Causative “Geçişli-Ettirgen” Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü”. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXIV-XXV*: 381-427.
- UZUN, N. Engin, (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Mehmet Ölmez Yay.
- VARDAR, Berke, (2002). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- YILMAZ, Engin, (2007). “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi İle İlgili Meseleler”. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*. Ankara. TDK Yay.:2049-2082.
- YÜCEL, Bilâl, (1999). “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”. *Türk Gramerinin Sorunları II*. Ankara : TDK Yay.: 156-201